

Hanefî Usûlcülere Göre Mahallü'l-Haber Kavramı: İhbârın Konusunu Oluşturan Meseleler

Yavuz GÖNAN

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Gümüşhane University Faculty of Theology Department of Islamic Law
Gümüşhane/TÜRKİYE
yavuzgonan@gumushane.edu.tr | orcid.org/0000-0003-4420-4112

Fetullah YILMAZ

Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Gümüşhane University Faculty of Theology Department of Islamic
Law, Gümüşhane/TÜRKİYE
fyilmaz@gumushane.edu.tr | orcid.org/0000-0002-2348-9537

Özet

Şer'î bilgi ve hükümlerin temel kaynaklarından olan Sünnet ile ilgili pek çok mesele bulunmaktadır. Fıkhî hükümlerin önemli bir bölümünü oluşturan haber-i vâhidler bunlardan birisidir. Haber-i vâhidin bilgi ve kaynak olma değeri çokça işlenmiş olduğu halde, onun ilgili olduğu konu bakımından delil oluşu günümüzde pek dikkat çekmemiştir. Haber-i vâhid fakih ve usulcüler tarafından *hüccet* kabul edilmekte ve farklı yönlerden ele alınmaktadır. Esasında *haber*; haberi aktaran taraf, haberin aktarıldığı taraf ve haber konusu olmak üzere üç unsurdan müteşekkildir. Özellikle haber-i vâhidin *hüccet* olabilmesi noktasında Hanefîler; haberi aktaran tarafla ilgili şartların yanı sıra diğer mezheplerin aksine konu başlığı yapmak suretiyle- haberin konusu ile ilgili de birtakım şartlar ileri sürmüşlerdir. Haber in aktarıldığı taraf, hâkim veya müftü olabileceği gibi mükellef bir şahıs da olabilir. Bu durumda mevcut habere istinâden hâkim veya müftü, birileri lehinde veya aleyhinde hüküm tesis ederken mükellef de kendi lehinde veya aleyhinde hüküm tesis edebilecektir. Dolayısıyla haber-i vâhid, hukuken ve vicdanen bağlayıcı olacaktır. İslâm hukuk nazariyesinde haklar, temelde “Allah hakları” ve “kul

Geliş/Received: 31.01.2022 | **Kabul/Accepted:** 06.06.2022 | **Yayın/Published:** 30.06.2022

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Yavuz GÖNAN – Fetullah YILMAZ | CC BY-NC-ND 4.0 International

hakları” olmak üzere ikiye ayrılır. *Mahallü'l-haber* konusunu bu taksimat ışığında ele alan Hanefîler; ilgili haklardan herhangi birini kapsayan haberin hukuken geçerliliğini birtakım şartlara bağlamışlardır.

Hanefîler Allah haklarından biri olan ibadetleri konu edinen haberlerin hüküm kaynağı olması için râvînin *akıl, zapt, adalet ve Müslüman olma* özelliklerine sahip olmasını gerekli görmüşlerdir. Bu noktada râvî sayısı onlara göre şart değildir. Allah haklarından bir diğeri olan ukûbât alanında özellikle had cezasını gerektiren suçları konu edinen haber-i vâhidlerin hüküm kaynağı olması konusunda Hanefîler iki farklı yaklaşım sergilemişlerdir. Bu yaklaşımlardan ilkinde göre had cezalarının haber-i vâhidle ispatı câizdir. Bu görüş sahipleri bu noktada haber-i vâhidi, kesin ispat delillerinden olan beyyine ile mukayese etmekte ve nihayetinde câiz görmektedir. İkinci yaklaşıma göre ise câiz değildir. Çünkü onlara göre haber-i vâhidin, beyyine ile mukayese mümkün değildir. Hanefîler *kul haklarını* kendi içinde *salt ilzam edici özellikte olan, salt ilzam edici özellikte olmayan ve bir yönden ilzam edici özellikte olan kul hakları* olmak üzere üç kısımda ele almaktadırlar. Salt ilzam edici özellikteki kul haklarını konu edinen haberlerin hüküm kaynağı olabilmeleri için râvî ile ilgili benimsedikleri şartların yanı sıra râvînin velâyet ehliyetine sahip olmasını, şahitlik bildiren ifade kullanmasını ve gerekmesi halinde gerekli miktarda şahidin bulunmasını şart koşmaktadırlar. Salt ilzam edici özellikte olmayan kul haklarını konu edinen haberlerin hüküm kaynağı olabilmeleri için râvînin mümeyyiz olmasını yeterli görmektedirler. Bir yönden ilzam edici özellikte olan kul haklarını konu edinen haberlerin hüküm kaynağı olması noktasında ise Ebû Hanîfe, râvîde bulunması gereken şartların yanı sıra şahit sayısını ve adalet vasfının bulunmasını şart koşmaktadır. Buna karşın Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ise râvînin mümeyyiz olmasını yeterli görmektedir. Haber-i vâhid kavramı terim anlamıyla dikkate alındığında bundan özellikle ilk üç dönemde; yani sahabe, tabiûn ve tebe-i tâbiûn dönemlerinde rivayet edilen haberler anlaşılır. Genel anlamıyla dikkate alındığında ise ilk üç dönemin yanı sıra sonraki dönemlerde en az bir kişi tarafından aktarılan haberler anlaşılır. Hadisçiler ve mütekellimin usulcüler genel olarak terim anlamı doğrultusunda bir haber-i vâhid teorisi geliştirirken Hanefîlerin, kavramın genel anlamını dikkate alarak teori geliştirmeye çalıştıkları söylenebilir. Terim anlamı doğrultusunda geliştirilen haber-i vâhid teorisi sadece râvî merkezli olup haberin hüccet değeri râvî ile ilgili belirtilen şartlara bağlanmaktadır. Dolayısıyla haber hüccet olma bakımından *konusu itibarıyla* pek dikkate alınmamaktadır. Buna karşın Hanefîler haberin hücciyetini sadece râvî merkezli olarak ele almışlar, mahallü'l-haber perspektifinden de değerlendirmeye tâbi tutmuşlardır. Biz de bu çalışmamızda bu konuyu ele almaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usulü, Hanefî mezhebi, Sünnet, Haber-i vâhid, Mahallü'l-haber.

The Concept of Mahall Al-Khabar According to the Hanafiyya Methodologists: Issues that form the Subject of the Notice

Summary

There are many issues related to the Sunnah, which is one of the main sources of Shariah knowledge and rulings. Khabar al-wāḥid, which constitute an important part of fiqh rules, is one of them. Although the information and source value of the khabar al-wāḥid had been extensively studied, its evidence in terms of the subject it is related to has not attracted much attention today. Khabar al-wāḥid has been accepted as evidence by *fukahā*⁷/jurisconsults and usûliyyûn and has been processed from different aspects. In fact the khabar, it is composed of three elements: the one who conveys the khabar, the one to whom the khabar is conveyed, and the subject of the khabar. Unlike other madhāhib, the Ḥanafî madhhab had put forward some conditions, especially regarding the subject of the khabar, in addition to the conditions related to the conveyor of the khabar in order to be a proof/ hujjat for the khabar. The person to whom the news is conveyed may be a judge or a muftî or a mukallaf. In this case, with regard to the current khabar, the judge or muftî will be able to rule for or against someone, while the mukallaf will be able to make a judgment for or against himself. Therefore, the khabar al-wāḥid will be legally and conscientiously binding. In the theory of Islamic law, rights are basically divided into two as “ḥuḳûḳ Allāh/the rights of God” and “ḥuḳûḳ al-ādamiyyîn/the rights of the servants”. The Ḥanafî madhhab who deal with the subject of the khabar in the light of this division; they had tied the legal validity of the khabar al-wāḥid covering any of the relevant rights to certain conditions.

Ḥanafîyya has considered that it necessary for the rāwî to have the characteristics of mind, restraint, justice and Islam for the khabar about worship, which is one of the rights of God, to be a source of judgment. At this point, the quantity of rāwî is not a must for them. In the field of ‘uḳûba, which is another right of God, Ḥanafîyya have shown two different approaches in terms of being a source of judgment of khabar al-wahid, especially in the subject of crimes that require the punishment of ḥadd. According to the first of these approaches, it is permissible to prove the ḥadd punishments with the khabar al-wāḥid. At this point, those who hold this view have compared the khabar al-wāḥid with the bayyina, which is one of the definitive proofs, and finally, they have found it permissible. According to the second approach, it is not permissible. Because, according to them, it is not possible to compare the khabar al-wāḥid with the bayyina. Ḥanafîyya has considered human rights in three parts, which are strictly binding, non-binding and binding in one way. In addition to the conditions they have adopted some circumstances related to the rāwî, as only binding khabar al-wāḥid about human rights to be a source of judgment, they have required the rāwî to have the capacity

to acquire rights, to use testimony expression while giving testimony, and to have the necessary amount of witnesses if it is necessary. They have considered that it sufficient for the *rāwī* to be *mumayyiz* to be a source of judgment for *khābar al-wāḥid* which is not merely obligatory. For the *khābar al-wāḥid* that obliges in a way to be a source of judgment, Abū Ḥanīfa has stipulated the quantity of witnesses and the qualification of justice, as well as the conditions that must be present in the *rāwī*. On the other hand, Abū Yūsuf and Imām Muḥammad have deemed it sufficient for the *rāwī* to be *mumayyiz*. When the concept of *khābar al-wāḥid* is taken into account, especially in the first three periods; that is, the *akhbār* narrated in the periods of the *Ṣaḥāba*, *Tābi‘ūn* and *atbā‘ at-Tābi‘ūn* periods have been understood. When it is considered in general terms, in addition to the first three periods, the *akhbār* transmitted by at least one person in the following periods are understood. It can be said that while the *ahl al-ḥadīth* and the methodologists of *mutakallimūn* develop a theory of *khābar al-wahid* in line with the meaning of the term, *Ḥanafīyya* try to develop a theory by taking into account the general meaning of the concept. The theory of *khābar al-wāḥid*, developed in line with the meaning of the term, is based only on the *rāwī*, and the proof value of the *khābar* has been tied to the conditions specified about the *rāwī*. Therefore, the *khābar* -as of the subject- has not been taken into consideration in terms of being a proof. On the other hand, *Ḥanafīyya* had not dealt with the evidence of the *khābar* only in terms of the *rāwī*, but also had evaluated it from the perspective of the subject of *khābar*. We had tried to deal with this subject in our study too.

Keywords: *Uṣūl al-fiqh*, the Sect of *Ḥanafīyya*, the *Sunnah*, *Khābar al-wāḥid*, the Subject of the *Khābar*.

Giriş

Genel olarak *Sünnet*, özel olarak haber-i vâhidle ilgili ilk asırlardan beri çokça çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. *Sünnetle* ilgili mevzular hakkında bilgi ve kanaat edinmek için *fıkıh usulü eserlerinin Sünnet başlığı* altında incelenen hususlara göz atmak yeterli olacaktır.

Günümüzde *Sünnet* hakkında yapılan çokça araştırmaya rağmen, bu teşrî kaynağının bazı yönlerinin gerektiği kadar ele alınmadığı görülmektedir. Çağdaş çalışmalar arasında hakkında müstakil bir araştırmaya rastlamadığımız konulardan birisi de *ma-hallül’-haber’dir*.¹ *Hanefî usûl literatüründeki Sünnet bahsinin önemli kısımlarından*

¹ “Haber-i vâhid” konusunu müstakil olarak ele alan yüksek lisans çalışmaları mevcut olup doktora çalışması bulunmamaktadır. Çalışmalar için bk. Mansur Koçinkağ, *İlk Dönemde Sünnet ve Haber-i Vâhidle İlgili Tartışmalar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Adnan Salih İbrahim, *Hücciyetu Haberî’l-Âhâd* (Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek

birini oluşturan bu konu makale yazarlarından biri tarafından hazırlanan Yüksek Lisans tezinde “Haber-i Vâhidin Delil Olduğu Alanlar” başlığı altında işlenmiştir. Konuyla ilgili yaptığımız yeni okumalar ve araştırmalar neticesinde yeni bilgi ve bulgulara ulaştık. Bu da bizi konunun farklı bir perspektiften tekrar ele alınmasının faydalı olacağı düşüncesine sevk etti. Bu bağlamda farklı kaynakların kullanılması, mezhep içi görüş farklılıklarına temas edilmesi gibi hususlar dikkate alınarak konunun ele alınış biçimi, içeriği ve sistematigi değiştirilmiştir.

Genel itibarıyla haberin* aktarımı/ihbâr² ile ilgili özellikle üç unsur söz konusudur. Bunlar haberi aktaran taraf/muhbir, haberin aktarıldığı taraf ve haberin konusudur. Haberın geçerli olabilmesi meselesinde muhbirle ilgili muhaddisler ile fukahânın üzerinde durduğu pek çok mesele ve şart bulunmaktadır. Bununla beraber Hanefîler haberin konusuyla ilgili daha tafsilatlı bir tasnife yönelerek, belirledikleri alanlara dair birtakım şartlar tespit etmişlerdir. Her ne kadar “haber” dendiğinde Hz. Peygamber’den (sallallâhu aleyhi ve sellem) nakledilenler yanında, diğer insanların Hz. Peygamber’e izafe etmeden ve farklı hukukî durum ve olaylar hakkındaki haberleri üzerinde duruluyorsa da bu bahis usûl eserlerinde *Sünnet* delili işlenirken ele alınmaktadır. Hanefîler, haberin konusu açısından detaya inmiş ve ilave şartlar üzerinde durmuşlardır. Farklı bir anlatımla; genel olarak haber-i vâhidin hücciyeti, raviyle ilgili şartlar bağlamında ele alınmakta iken Hanefîler buna ilaveten haberin konusunu dikkate alarak haber-i vâhidin özellikle ilgili olduğu konu ve alanlar bakımından da hüccet değerini tespit etmeye yönelmişlerdir.

Kısaca; Hanefîler özellikle hadislerin tedvini sonrasında meydana gelen ve hükme konu olan olaylarla ilgili aktarılan haber-i vâhidin geçerli olduğu konuları kuramsal bir zemine oturtmaya ve sistemli bir biçimde işlemeye çalışmışlardır ki, bunu da

Lisans Tezi, 2016); Yavuz Gönan, *Hanefî Âlimlerine Göre Haber-i Vâhid* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010). Mezkur çalışmalar dışında haber-i vâhidi ele alan bazı çalışmalar bulunmaktadır ki, bu çalışmalarda mahallü'l-haber konusuna doğrudan temas edilmemiştir. Bk. Salim Öğüt, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Haber-i Vâhid'in Kaynak Değeri* (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2003); İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: DİB Yayınları, 2012); Emrullah Dumlu, *Haber-i Vâhid Özelinde İslam Hukukçularının Hadis Tartışmaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021).

* Makale boyunca “haber”den maksadımız “haber-i vâhid”dir.

² *İhbar* kelimesinin sözlük anlamı “haber vermek, yani meydana gelmiş bir olayı veya vaki olacak bir hadiseyi bildirmek, bu hususta söz söylemek” şeklindedir. Bk. Elmalılı Muhammed Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*, haz. Ayhan Yalçın (İstanbul: Eser Neşriyat, 1996), 2/446. Hukukî bakımdan ise *ihbar* “bir hukuksal durum, işlem ya da eylemin ilgili kişilere bildirilmesi” anlamına gelmektedir. Eyüp Sabri Yarmalı - Selçuk Alp, *Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2011), 331.

usûl eserlerinde Pezdevî'den (öl. 482/1089) itibaren “mahallü'l-haber/haberin konusu”³ başlığı altında yapmışlardır. Burada önce haber-i vâhid terkibi üzerinde durulacak, ardından haberin mahallinden bahsedilmeye çalışılacaktır.

Haber ve *vâhid* kelimelerinden oluşan haber-i vâhid terkibi⁴ “bir, iki veya daha fazla kişinin rivayet ettiği ancak meşhur ve mütevatir özelliği kazanamayan”⁵ haber demektir. Hadisçilerin ve usulcülerin genel olarak kabul ettikleri bu tanımın, mezhep imamlarının yaşadıkları dönemde mevcut olduğu söylenemez. Ancak özellikle Ebû Hanîfe ve talebelerinin haber-i vâhiden anladıkları, kelimenin sözlük anlamına uygun olarak, tek kişinin rivayet ettiği haberdur.⁶

Bilindiği üzere haber-i vâhid bilgi değil, zan ifade etmektedir. İtikadî konularda zan muteber sayılmadığından âhâd haber bu alanda itimada şayan bir hüccet kabul edilmemiştir. Fakat fer'î-amelî meselelerde bilgi veya kesine yakın kanaat şart koşulmadığından zan yeterli görüldüğü için fihhi meselelerde haber-i vâhid hüccet kabul edilmiştir. Ancak bu kabul, teker teker her bir haber-i vâhidin hiçbir ölçüye tabi tutulmadan kabul edileceği anlamına gelmemektedir. Bir haber-i vâhidin fikhî bir meselenin hükümünü tespit etmede kullanılması, onun sahihlik ve amel edilebilirlik kıstaslarından geçmiş olmasına bağlıdır.⁷

Farsça terkip olarak “mahall-i haber” kavramına gelince bu terkip, haberin konusu demek olup haber verilen hâdiseyi ifade etmektedir. Diğer bir anlatımla “mahall-i haber”, verilen haberin mevzuunu teşkil eden hâdis ve mesele demektir. Bu konu,

³ Pezdevî'den önceki Hanefî usûlcüler konuyu farklı başlıklarla ele almışlardır. Örneğin Cessâs (القول في بيان (القول في بيان أقسام ما كان خبير الواحد فيها حجة) şeklinde; Debûsî (موجب أخبار الأحاد وما في معناه، وما يتعلق بها في الأحكام) şeklinde; Serahsî ise (فصل في بيان أقسام ما يكون خبير الواحد فيه حجة) şeklinde başlıklarını kullanırlar; Pezdevî (باب بيان (محل الخبر) şeklinde bir başlık kullanmaktadır. Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt, ts), 3/63. Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*, thk. Halîl Muhyiddîn Meys eş-Şeyh (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007), 177; Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1436/2015), 1/333; Fahrü'lislâm Alî b. Muhammed el-Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, thk. Sait Bektaş (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1436/2014), 408; Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an Usûli Fahrü'lislâm el-Pezdevî*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1433/2012), 3/42.

⁴ Haber-i vâhid hem (خبر الواحد) şeklinde izafet terkibi hem de (خبر واحد) şeklinde sıfat terkibi olarak kullanılabilir. Bk. Mustafa Ertürk, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/349.

⁵ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Kitâbü't-ta'rifât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 96.

⁶ Ünal, İmam *Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 152.

⁷ H. Yunus Apaydın, *İslâm Hukuk Usulü* (Ankara: Bilay, 2017), 63.

özellikle müslümanlar tarafından mütevatir ve meşhur tarik ile değil, âhâd yolla rivayet edilen haberlerin hüccet sayıldığı hâdise ve mahaller bağlamında ele alınmaktadır. Görüldüğü üzere mahall-i haber etrafındaki meseleler fer'î ve amelî alana dair olanlardır. Zira yukarıda değinildiği üzere itikadî hüküm ve meseleler, haber-i vâhidin mahalli olmaz. Çünkü itikadî meseleler, yakîniyyâta istinat eder. Haber-i vâhid zannî olduğu için itikadî hususlar, haber-i vâhid ile sabit olmamaktadırlar.⁸

Fukaha, âdil râviden gelen haber-i vâhidin fetvâ, şahitlik ve dünyevi işlerde makbul olduğunda ve kendisiyle amel edileceğinde ittifak ederken onunla amel etmenin hükmünde ihtilafa düşmüşlerdir. Kimisi her konuda amelin vücûbunu savunurken, kimisi bunun cevazına taraftar olmuş, kimisi de fetvâ ve şahitlikte amel vacip, dünyevi meselelerde ise caiz olduğunu beyan etmiştir.⁹

Burada dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus da şudur: Konunun ele alındığı zemin bakımından haberin kaynağı Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)olabileceği gibi bir başkası da olabilir.¹⁰ Molla Cîven (öl. 1130/1718) haber-i vâhide ait bu şekildedeki mutlak taksimin Allah Râsulü'nün haberini içine aldığı gibi, ashâbın ve umum halkın haberlerini de kapsamakta olduğunu belirtir ve şunu ilave eder: "Usûlü ilgilendiren haber, Resûlullah ile ashâbının haberleri iken, Pezdevî'ye tâbi olarak usulcüler bu konunun kapsamı hususunda geniş (müsamahalı) davranmış ve diğer insanların haberlerini de konuya dahil etmişlerdir."¹¹ Hâlbuki Pezdevî'den çok daha önceleri haber-i vâhid meselesinde umum insanların verdiği haberler de usulde ele alınmıştır.¹²

Bazı araştırmacılar konuya farklı bir bakışla yaklaşarak Hz. Peygamber'den başkasına ait haberlerin naklinin de söz konusu edilerek meselenin ortaya konulmasını fıkıh doktrini açısından doğru bulmamışlardır. Meseleyi sadece had suçlarının ispatı bağlamında ele alan iddia sahibine göre:

"İslam hukukunda had suçlarının isbâtına ilişkin yargılama usûlü ayrıntılarıyla tespit edilmiştir. Buna göre bir kimsenin haber vermesi ile de haddin uygulanabileceğine dair

⁸ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh ale't-Tavdîh*, thk. Necîb el-Mâcidî - Hüseyin el-Mâcid (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009), 2/20; Ö. Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2013), 1/155. Haber-i vâhidlerin itikatta delil oluşuna dair bk. Rıza Korkmazgöz, "Kelâm İlminde Haber-i Vâhidin Bilgi ve Delil Değeri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 225-258.

⁹ Ahmed Mahmûd Abdülvehhâb eş-Şenkîfî, *Haberü'l-vâhid ve hücciyetüh* (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1422), 260.

¹⁰ Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh*, 2/20; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, haz. Hacı Âdil (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1326), 333.

¹¹ Molla Cîven, *Nürü'l-envâr şerhu risâleti'l-Menâr* (Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 1429/2008), 1/531.

¹² Meselâ bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/82.

bir görüş, haber-i vâhid yoluyla had cezalarının sabit olacağını söyleyenler tarafından da serdedilmiş değildir. Aksine had suçlarının sabit olması için, şayet şehâdet söz konusu ise, bunun en az iki (zina haddinde dört) erkek şahitle yapılması gerektiğinde ittifak vardır. Hâlbuki haber-i vâhid teriminin, had suçlarının hâkim önünde isbâtı bağlamında, tek bir kişinin verdiği haber anlamında alındığı ve haber veren kimsenin, klasik doktrinin had-lerin isbâtı ile ilgili şahitlikte aradığı biçimde, dört hür ve erkek olma şartlarını taşımasının gerekmediği anlaşılmaktadır.”¹³

Oysaki hadler dâhil olmak üzere bütün hakların ister meşruiyet bakımından isterse yargılama bakımından sübutu hususunda haber-i vâhid ile kastedilen, tek bir kişinin haberi olmayıp meşhur veya mütevâtir seviyesine ulaşamayacak derecede bir veya birkaç kişinin verdiği haberdir. Dolayısıyla meselenin bu şekilde vaz'ının usûl ve fûrû açısından bir tutarsızlık arz ettiğini söylemek uygun görünmemektedir.

Mahall-i haber, yani ümmetin fertleri ve âlimleri tarafından mütevâtir ve meşhur yollarla değil de âhâd tarikle rivayet edilen nebevî hadisler ile bu haberlerin mevzuunu teşkil eden meseleler, ya Allah haklarındandır (hukûkullah) veya kul haklarındandır (hukûk-ı ibâd). Allah haklarından maksat, ibadetler ile ukûbetlerdir.¹⁴ Kul haklarından maksat ise insanlar arasında gerçekleşen birtakım akitler ve muamelelerdir. Nitekim bunlardan aşağıda bahsedilecektir.

Klasik fıkıh eserlerindeki haklara dair *Allah hakkı* ve *kul hakkı* şeklindeki taksim ilk nüveleri hadislerde¹⁵ yer almaktadır. Bu şekildeki “temel ayırım ve adlandırmanın Pezdevî ve Serahsî’den (öl. 483/1090) itibaren hemen hemen bütün usûl ve fûrû literatüründe korunduğu”¹⁶ görülmektedir. Ancak Hanefî usulcüler haklar bahsine, Sünnet bahsinde yer verdikleri gibi, ilâhî hitâbın taalluk ettiği, yani hükmün konusu (mahkûm bih) olan fiilleri işlerken de değinirler. Fakat ayrıntıda kısmen farklılık bulunmaktadır. Onlar fiilleri, *mahkûm bih* bağlamında “hak” olmaları bakımından dört nevi olarak ele alırlar:

¹³ Talip Türcan, “Haber-i Vâhidlerin Hadd Cezaları Bakımından Kaynak Olma Değeri”, *İslâmî Araştırmalar* 15/4 (2002), 574.

¹⁴ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, 1/156.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh* (Dimaşk: Dâru İbn-i Kesîr, 1423/2002), “Libâs”, 101. Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmiu’s-sahîh* nşr. Sıdkî Cemil el-Attâr (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1424/2003), “İmân”, 50-51. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, nşr. M. Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütüb'l-Arabiyye, ts), “Zühhd”, 35. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmiu’s-sahîh*, nşr. Sıdkî Cemil el-Attâr (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1426/2005), “İmân”, 18.

¹⁶ Ali Bardakoğlu, “Hak (Fıkıh)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/144.

A. Sırf Allah hakları (hukûkullah-i hâlisâ): Menfaati herkesi kapsayıcı olup sadece bazı şahıslara mahsûs olmayan genel haklardır (hukûk-i âmme). Bunlara “Allah hakkı” denmesinin nedeni, bu tür umumî haklara son derece itina gösterilmesi gereğidir. Genel menfaatleri ihlâl ve ifsaddan muhafaza için meşru kılınmışlardır. Bir cemiyetin beka ve intizamı bu haklara riayete bağlıdır. Bu haklar hiç kimsenin mübah saymasıyla mübah olmazlar. Sırf Allah hakları sekiz kısımdır:

1- Sırf ibadetler: İman ve imanın fûrûu böyledir. Bu kısımda iman asıl olup amelî ibadetler onun fer'leridir. Bunlardan namaz, zekât, oruç ve hac farz-ı ayn olup cihad ise farz-ı kifaye olarak hepsinden aşağıda olduğundan onların fer'î mesabesindedir.

2- Meûnet (vergi/nafaka) mânası bulunan ibadetler: Fıtır sadakası gibi.

3- İbadet mânası bulunan meûnet: Öşür gibi.

4- Ukûbet mânası bulunan meûnet: Haraç gibi.

5- İbadet ile ukûbet arasında bulunan haklar: Keffâretler gibi.

6- Tam ukûbet olanlar: Yol kesenlerin ve hırsızların cezalandırılması gibi.

7- Eksik cezalar: Kâtilin mirastan men edilmesi gibi.

8- Bizzat sâbit olduğu halde belli bir kişinin zimmetine taalluk etmeyen haklar: Ganimetlerin ve madenlerin beytûlmâle ait olan hissesi gibi.

B. Sırf kul hakları: Menfaati sadece bazı şahıslara has olan haklardır. Muâmelâtla ilgili hükümler bu alanla ilgilidir. Meselâ satım akdinde müşterinin meb'îe, bâyiin semene mâlik olması; gasbda gasbedilen malın telef olması halinde bedelinin tazmini gibi. Bu hakların korunması şeriat açısından son derece güçlü bir biçimde talep edilmiş, burada müslümanlar ile gayrimüslimler arasında fark görülmemiştir. Bu tür haklar sadece sâhibinin ibâhasıyla mübah ve helâl kılmasıyla (ihlâl) helâl olurlar.

C. Allah ve kul haklarının birlikte bulunduğu fakat Allah hakkının galip olduğu kısım. Kazf haddi (namuslu bir kadına zina isnadı cezası) böyledir. İffetli bir kadına zina isnadı gibi bir ayıbı, mağdurdan (makzûfe) izale için meşru kılınması kul hakkı olduğunu, âlemi ifsat etmekten muhafaza için ukûbet olarak meşrû kılınması ise Allah hakkı olduğunu ortaya koyar. Fakat Hanefilere göre burada Allah hakkı galip olduğundan, hakkın sübutundan sonra, mağdur kadının affı veya zaman aşımıyla ceza düşmez, mal üzere sulh yapılmaz, bu mal mağdur tarafından teslim alınamaz. Zira Allah haklarının teslim ve ifası halîfe ve onun nâibi olan yöneticilere, hükümete aittir. Diğer üç imama göre ise bu konuda kul hakkı galiptir.

D. Allah ve kul haklarının birlikte bulunduğu fakat kul hakkının galip olduğu kısım. Kisas gibi; öldürülen kişinin vârisleri kâtili affetmeleri sebebiyle onun kısıstan kurulması, kul hakkının galip olmasından; şüphe ile kisasın düşmesi ise Allah hakkının bulunmasından dolayıdır.¹⁷

Mahkûm bih taksimi bağlamında Hanefî usûl âlimleri konuyu yukarıdaki gibi dörtlü bir taksimle ele alırken, bu taksimin *mahall-i haber* bahsindeki sadece Allah ve kul hakları şeklindeki iki kısmını korur ve Allah ve kul hakkının beraber bulunduğu karma haklara yer vermezler. Ancak *mahall-i haber* bahsinde Allah hakları (1) ibadetler ve (2) ukûbât olmak üzere iki temel kısım olarak ele alınırken, kul hakları ise (3) kendilerinde ilzam bulunan satım ve icâre gibi akitler, (4) ilzam bulunmayan vekâlet ve hediye gibi haklar ile (5) bir yönden ilzam bulunan vekâletten azil gibi muameleler diye üç bölüm halinde işlenir ve toplam beş kısım ortaya çıkmış olur.

Farklı mezheplere mensup usûl âlimlerinin de başka tasnifler yaptıkları görülmektedir. Meselâ Şâfiîlerden Sem‘ânî (öl. 489/1096) haber-i vâhidin konusunu üç kısım olarak değerlendirir: 1. Muâmelât haberleri, 2. Şahitlik haberleri ve 3. Sünnetler ve diyânât ile ilgili haberler. Muâmelât haberlerinde haber vericinin âdil olması dikkate alınmaz. Sadece verilen haberi, kalbin doğru kabul etmesi yeterli görülür. Dolayısıyla bu konularda fâcir, Müslüman, kâfir, hür ve kölenin haberi kabul edilebilir. Meselâ bunlardan birisi, bir eşyanın hediye olduğunu bildirirse, haber verilen kişinin içinde onun doğru söylediğine dair kanaat oluşuyorsa sözünü kabul edebilir. Asırlar boyunca bu tür meselelerde böyle hareket edilmiştir. Şahitlikle ilgili meselelere gelince, şartları ve sayısı dinde beyan edilmiştir. Sünnetler ve diyânât ile ilgili hususlarda ise bazı yerlerde bilgiyi gerektirir.¹⁸

Bu genel girişin ardından haber-i vâhidin hüccet olabilmesi için Hanefîlerin, hakların taksimi doğrultusunda ele aldıkları *mahall-i haber*’le ilgili ileri sürdükleri şartlar ele alınacaktır.

1. Allah Hakları

Allah hakları denilince ilk planda iman ve ibadetler gibi yalnızca Allah’a yöneltilebilen, sadece O’nun layık olduğu haklar, ayrıca belirli bir kişi ve zümreyi değil kamu

¹⁷ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle* (Dersaadet: Matbaa-i Hayriye, 1326), 1/54-55; Süleyman Sırrı İçelli, *Medhal-i Fıkıh* (Konstantiniyye: Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ, 1329), 37-38.

¹⁸ Ayrıntı için bk. Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr es-Sem‘ânî, *Kavâtu'l-edille fi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/331-332.

yarar ve düzenini ilgilendiren haklar kastedilir.¹⁹ Bu hakların Allah'a nispet edilmesinin sebebi, yukarıda işaret edildiği üzere sırf Allah'ı tazim, bir şahsın herhangi bir şekilde bu hakları kendine ait görmesini önlemek ve keyfî tasarruflara yönelmesine engel olmak içindir. Bu sebeple bu haklar af veya sulh gibi bir yolla ıskat edilmeyeceği gibi, kaldırılmaları ve değiştirilmeleri de caiz değildir.²⁰

1.1. İbâdetler/İbâdât

Hanefîler, mahall-i haber itibariyle ibadetleri şu açılardan ele almışlardır: Sırf ibadetler (maksad ve vesile kısımlarıyla), ukûbet içeren ibadetler, vergi yönü bulunan ibadetler, meûnet tarafı ağır basan ibadetler ve ibadetleri yerine getirme hususunda gerekli şart ve sebeplerle ilgili durumlar ki bunlara “diyânât” denmektedir.

Mahall-i haber ve haklar bağlamında ibadetler; temelde, *salt/mahza ibadetler*²¹ ve *karma ibadetler** olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İbâdât-ı hâlise de denen *salt ibadetler*²² kendi içinde; namaz, zekât, hac ve oruç gibi bizzat amaçlanan (*hâlise-i maksûde*) ve abdest, kurban gibi bizzat amaçlanmayan (*hâlise-i gayr-ı maksûde*) olmak üzere iki kısma ayrılır.²³ Bu ayrım, ibadetlerin bizatihi ve bilvesile şeklinde olmak üzere iki bakımdan meşru kılınmasına dayanılarak yapılmıştır. Şöyle ki “namaz, oruç gibi davranışlar bizatihi; abdest ve kurban gibi davranışlar bilvesile meşru kılınmış ibadetlerdir. Çünkü abdest, namaza; kurban ise ziyafetullahaya vesile olan ibadetlerdir.”²⁴

Karma ibadetlerden maksat; bizatihi veya bilvesile ibadet özelliği taşımanın yanında ukûbet veya meûnet özelliklerinden birini de bulunduran fillerdir. Bunlar da kendi içinde üç kısma ayrılır:

i) İbadet ve ukûbet özelliği taşımakla birlikte ibadet yönü ağır basan davranışlar: Kefaretler böyledir. Bunlarda ibadet yönü ukûbet yönüyle bir arada bulunmakla birlikte ibadet yönü baskın durumdadır. İster bilerek isterse hataen veya zorlamayla ya da unutarak yapılsın, fâiller bu kefaretlere yerine getirmekle yükümlüdürler. Nitekim bu tür

¹⁹ Bardakoğlu, “Hak (Fıkıh)”, 15/142. Ayrıca bk. Saffet Köse, *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1997), 37.

²⁰ Köse, *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, 37.

²¹ Serahsî, *Usûl*, 2/290.

* “Karma/(مختلط) ibadetler” şeklindeki adlandırma tarafımıza ait olup klasik Hanefî usul kitaplarında böyle bir istilâh bulunmamaktadır. “Karma” şeklindeki adlandırmayı, Hanefîlerin, ibadetlerin içeriklerine dair yaptıkları ayırmadan hareketle benimsemiş bulunmaktayız.

²² Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-ı fikh*, 334.

²³ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-ı fikh*, 334.

²⁴ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-ı fikh*, 334. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fetullah Yılmaz, *İslam Hukukunda Vesail-Makasid İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).

davranışları bilinçli olarak yapmayan kişiler özür beyan etseler dahi yükümlülükleri ortadan kalkmamaktadır. Özür beyan edenin *dünyevî* cezaya müstahak olmaması bu tür davranışlarda ibadet yönünün baskın olduğunu göstermektedir.²⁵ Allah haklarından olan sırf ukûbetler ise ayrı bir kategori olarak işlendiği için burada onlardan bahsedilmemektedir.

ii) İbadet yönü ağır basan meûnetler: Fıtır sadakası böyledir. Çünkü bunda ibadet yönü meûnet yönüne baskındır.²⁶

iii) İbadet ve meûnet özelliği taşımakla birlikte meûnet yönü baskın olan fiiller: Öşür böyledir. Hanefîlere göre sabi ve mecnunun da öşürle yükümlü oluşu, burada meûnet yönünün baskın olduğunu fakat öşürün sarf mahallinin Müslüman gaziler olması açısından ibadet yönünün de bulunduğunu göstermektedir.

Fer[‘]-amelî meselelerde cumhura göre haber-i vâhid hüccettir. Burada aslî ve fer[‘] ibadetler arasında fark bulunmamaktadır. Bununla birlikte bir kısım âlim, sadece fer[‘] ibadetlerle ilgili olması durumunda haber-i vâhidin makbul olacağını savunmuşlardır.²⁷ Örneğin bir hadiste²⁸ beş okkadan (200 dirhem) az gümüşte zekât yükümlülüğü bulunmadığı bildirildiğinden gümüşün nisabının 200 dirhem (595 gr.) olduğu hususunda ittifak edildiği²⁹ için bu miktar aslî ibadet hükmündedir. Bunlara göre üzerinde icmâ edilen miktardan azını bildiren haber makbul sayılmayacaktır. Buna karşın beş okkadan fazlasını bildiren haber makbuldür. Çünkü bu fazla miktar fer[‘] bir miktar olup aslî ibadet özelliği taşıyan miktarın, yani beş okkanın üzerine eklenmektedir. Bu âlimlere göre aslî ibadetler dinin rükünleri olduğu için kat[‘] özellik taşımayan bir delille bunların ispatı caiz değildir. Ancak fer[‘] ibadetlerin kıyas deliliyle ispat edilmesi caiz olduğu gibi haber-i vâhidle ispat edilmesi de caizdir.³⁰

Cumhur ulemâya göre böyle bir ayrıma gerek yoktur. Çünkü *amel* gerektiren haber-i vâhid türünden deliller böyle ibadetler arasında ayrımda bulunmadığı gibi sahabe de ibadetler alanının tamamında âhâd haberleri makbul saymaktaydılar.³¹

İbadetlerle ilgili haberlerin makbul sayılması noktasında râvî sayısı ile ilgili farklı görüşler ve değerlendirmeler bulunmaktadır. Cumhurun ve Hanefîlerin aksine, bir grup âlim sayı şartını ileri sürerek en az iki âdil râvî/muhbir tarafından

²⁵ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-ı fikh*, 334.

²⁶ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-ı fikh*, 334.

²⁷ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/42.

²⁸ Buhârî, “Zekât”, 32.

²⁹ Mehmet Erkal, “Nisab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/139

³⁰ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/42.

³¹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/42.

aktarılmayan haberlerin makbul olmayacağını savunmuşlardır. Bu görüşlerini desteklemek amacıyla şu hususları delil olarak zikretmişlerdir:

a) Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), başka birisi, lehinde şahitlikte bulununcaya kadar Zü'l-Yedeyn'in haberini³² kabul etmemiştir.

b) Hz. Ebû Bekir, Muhammed b. Mesleme şahitlik edinceye kadar Muğire'nin ninenin miras payıyla ilgili haberini³³ dikkate almamıştır.

c) Hz. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî rivayette bulununcaya kadar Ebû Mûsâ'nın izin istemekle ilgili rivayetin³⁴ gereğiyle amel etmemiştir.³⁵

Ancak cumhur ulemâ; ibadetlerle ilgili haberlerin makbuliyetinde râvî sayısının şart olmadığını savunmuşlardır. Çünkü sahabe, sayı şartı ileri sürmeksizin âhâd haberlerle amel etmekteydiler. Bu da onların icmâdır.³⁶ Zira önemli olan, aktarılan haberin *doğru olma* vasfıdır. Âhâd haberin doğru ve makbul olmasını sağlayan unsur râvî sayısının en az iki olmasından ziyade haber-i vâhidin geçerli olmasını sağlayan özellikle râvî ile ilgili şartların bulunmasıdır. Nitekim sayının fazla olması rivayetin *yalan olma* ihtimalini tek başına bertaraf edemez.³⁷

Hanefîler râvîde aranan dört şartın* bulunması halinde yukarıda sayılan ibadet türlerinin tamamının haber-i vâhidle sabit olacağını belirtmektedirler.³⁸ Dolayısıyla fâsik bir kimsenin, yukarıda zikredilen ibadetlerle ilgili haberi makbul sayılmaz. Çünkü fâsik kişide adalet şartı bulunmamaktadır. Yine *mestûrû'l-hâlin* de böyle haberleri makbul değildir.³⁹ Meselâ bir kimse öğle namazını bitirdikten sonra birisi gelip “Sen namazı iki rekât kıldın.” şeklinde haber verse, muhbirin, rivayet şartlarını taşıması halinde haberi duyan kişinin namazı iade etmesi gerekir. Diğer ibadetlerde de durum benzerdir.⁴⁰

³² Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Buhârî, “Salât”, 88; “Ezân”, 69; “Sehv”, 3-5; “Edeb”, 45; “Ahbâru'l-Âhâd”, 1; Müslim, “Mesâcid”, 97, 99; İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 134-135.

³³ Tirmîzî, “Ferâiz”, 10; İbn Mâce, “Ferâiz”, 4.

³⁴ Müslim, “Âdâb”, 33.

³⁵ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/43. Bu görüş sahipleri başka deliller de ileri sürmektedirler. Bu delillere yönelik Hanefîlerin eleştirileri için bk. Cessâs, *el-Fusûl*, 3/75-109.

³⁶ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/43.

³⁷ Debûsî, *Takvîm*, 177; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/43.

* Bu şartlar arasında; i) Akıl, ii) Zabt, iii) Adalet, iv) İslâm, v) Kitap ve sünnete aykırı olmamak gibi şartlar yer almaktadır. Burada kastedilen ise ilk dört şarttır. Bk. Mahmûd Esad b. Emîn Seydişehrî, *Telhîsu usûl-i fikh* (İzmir: Nikolaydi Matbaası, 1313), 319, (Dipnot: 1).

³⁸ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/42.

³⁹ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 334.

⁴⁰ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 334.

Yine sabî, ma'tûh ve gayrimüslim birinin diyânât* alanıyla ilgili haberleri de muteber kabul edilmemektedir.⁴¹ Bunun nedeninin râvî ile ilgili şartlar olduğu söylenebilir. Zira sabîde temyiz kudreti; ma'tûhta, akıl ve zapt; gayrimüslimde ise İslâm şartı bulunmamaktadır.

İbâdât alanında aktarılan haber-i vâhidle ilgili bu şartları benimseyen Hanefîler, yine bu alan içindeki diyânât kısmında fâsık ve mestûrî'l-hâlin aktardığı haberin; işiten kişinin araştırma yapması şartıyla makbul olacağını belirtmişlerdir. Yani kendisine haber verilen kişi, fâsık veya mestûrî'l-hâlin haberiyle doğrudan amel etmek yerine, haberin doğruluğunu araştırarak ve kalbinin mutmain olması durumunda bununla amel edecektir.⁴² Meselâ birisi abdest alacağı sırada fâsık birinin “O ibrikten abdest alma. Zira o pistir.” sözü üzerine teyemmüm ile namaz kılsa, ardından suyun temiz olduğu anlaşılrsa bakılır: Eğer haberi aldığı sırada suyun tat ve rengine bakarak vicdani kanaatiyle haberi teyit etmişse namazı geçerlidir. Yoksa namazı geçerli olmadığından iade etmelidir.⁴³

Görüldüğü üzere Hanefîler ibâdâtın diyânât kısmında fâsık ve mestûrî'l-hâlin haberini, araştırma şartıyla makbul saymaktadırlar. Çünkü böyle yapılmasında zaruret vardır. Nitekim bu tür haberlerde âdil bir kişinin ihbarı şart koşulacak olsa, zorluk ve sıkıntı oluşacaktır. Hâlbuki âdil bir kimse suların temiz olup olmadığını bildirmek gibi basit ve sıradan işlerle meşgul olamaz. Buna rağmen “Mutlaka onların ihbarı şarttır.” denilirse, ibâdât alanı sıkıntıya sokulmuş olacaktır.⁴⁴

Hanefîler ibadetler yanında, hadis rivayeti meselesine de bu bağlamda değinirler. Buna göre diyânâtın dışında olan ibâdetler ve hadis rivayetinde zaruri bir durum yoktur. Zira herkesin hadis rivayet etmesine zaten cevaz verilmemiştir. Şer'î konulardaki haberleri alıp nakledecek kişiler her asrın güvenilir önde gelen âlimleridir. Dolayısıyla “Filan kişi fâsıktır ama hadis rivayet etme zarureti vardır.” denemez. Böyle bir zaruret hiçbir zaman kabul edilmeyeceği için sıkıntı da tahakkuk etmeyecektir.⁴⁵

* Diyânât kavramından maksat; Bilmen'in de ifade ettiği şekliyle “ibadetlerin müteallakları”, yani ibadetlerin yerine getirilmesi için gerekli olan sebep, şart vs. gibi hususlardır. Bk. Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, 1/156.

⁴¹ Seydişehrî, *Telhîs*, 319.

⁴² Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 334.

⁴³ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 335.

⁴⁴ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 335.

⁴⁵ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 335.

1.2. Cezalar/Ukûbât

Ceza hukukunun konusunu teşkil eden “ukûbât”; suçlara ve cezaların ağırlığına ve niteliğine göre üç kısma ayrılmaktadır:

- a) Had cezalarını gerektiren suçlar,
- b) Kisas ve diyet cezalarını gerektiren suçlar,
- c) Ta'zîr cezalarını gerektiren suçlar.⁴⁶

Bunlardan özellikle *had cezası gerektiren suçların* haber-i vâhid ile sübutu ihtilaflıdır. Çünkü diğer cezaların aksine *hadler*, haberde beyan edildiği üzere şüphe bulunması durumunda düşürülmektedir.⁴⁷ Haber-i vâhid de zan/şüphe ihtiva ettiği için kendisiyle had cezalarının sübutu ihtilaflıdır. Dolayısıyla “zina, iftira, içki içme, hırsızlık türünden şer'î hadlerin haber-i vâhid ile sabit olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. “Haber-i vâhidlerin had cezalarının meşruiyeti bakımından kaynak olup olmayacağı sorununun, haber-i vâhidlerin zannî oluşlarının, şüphe sebebiyle hadlerin düşeceğini öngören ilke kapsamında değerlendirilmesinden kaynaklandığı görülmektedir.”⁴⁸ Bir kimse çırpıp da ‘Filan kimse şarap içti.’ veya ‘Falanca hırsızlık yaptı.’ şeklinde haber verse, buna istinaden o adam hakkında içki veya hırsızlık haddinin uygulanması caiz midir?”⁴⁹ sorusu bu noktada önem kazanmaktadır. Bu konuda Hanefîlerin iki temel yaklaşımı benimsediği söylenebilir:

Fukahanın çoğunluğuna göre had⁵⁰ cezalarının haber-i vâhidle ispatı caizdir. Ebû Yûsuf'tan (öl. 182/798) bu yönde bir görüş aktarıldığı gibi Cessâs'ın (öl. 370/981) yanı sıra Hanefîlerin çoğunluğu da bu görüşü benimsemektedir. Hanefîlerden Kerhî'nin (öl. 340/952) yanı sıra mütekellim usulcülerden Ebû Abdillâh el-Basrî'nin (öl. 369/979-80) benimsediği diğer yaklaşıma göre caiz değildir. İfadelerinin bağlamından anlaşılacağı

⁴⁶ Abdulkâdir Üdeh, *Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku -Genel Hükümler-*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2012), 1/108.

⁴⁷ Bk. Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî b. Musâ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 8/57-58.

⁴⁸ Türçan, “Haber-i Vâhidlerin Hadd Cezaları Bakımından Kaynak Olma Değeri”, 580.

⁴⁹ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 335. Ayrıca bk. Serahsî, *Usûl*, 1/333.

⁵⁰ Had: Allah'ın (c.c.) (âmmenin) hakkı olarak belirlenmiş bir cezadır. Tespit edilmiş cezanın mânası, tayin edilip sınırlanmış, bir başka ifadeyle en az ve en yukarı sınırları olmayan ceza demektir. Allah'ın hakkı oluşunun anlamı, bu cezaların, kişiler ve topluluk tarafından düşürülmesinin, affının ve bağışlanmasının ve azaltılmasının mümkün olmadığı hak demektir. Kamu yararını ve maslahatını ilgilendiren, kamu yararını gerçekleştiren her ceza, İslâm hukukunda Allah'ın hakkıdır. Bu kamu yararı da insanları kötülüklerden uzaklaştırmak, onların her türlü can ve mal güvenliğini sağlamaktır. Üdeh, *Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*, 1/109.

üzere Pezdevî (öl. 482/1089) ve Serahsî (öl. 483/1090) de Kerhî'nin görüşüne meyletmiş görünmektedirler.⁵¹ Aşağıda bu görüşler üzerinde ayrıntılı durulmaya çalışılacaktır.

1.2.1. Had Cezalarının Haber-i Vahidle Sabit Olacağı Görüşü

Had cezalarının haber-i vahidle sabit olacağını benimseyenlere göre had cezası kapsamındaki meselelerin haber-i vâhidle sübutunun mümkün olmasının iki dayanağı vardır:

i) Beyyine ile amel edilebileceği yönündeki icmâ: Meselâ, söyledikleri söz, haber-i vâhid özelliği taşıdığı halde iki kişinin şahitliğiyle kısas suçu sabit olmaktadır. Nasıl ki haber-i vâhid kapsamında değerlendirilebilecek beyyineler dayanılarak amel edilebiliyorsa bizzat haber-i vâhide dayanılarak da uygulamada bulunulabilmelidir.⁵² Ayrıca beyyinelerdeki şüphe, beyyinenin hukuken kabul edilmesine mâni olmadığı gibi hadlerle ilgili haber-i vâhiddeki şüphe unsuru da haber-i vâhidin makbul sayılmasına mâni olmamalıdır.⁵³

ii) *Mâiz* hakkındaki nebevî nas:⁵⁴ Recm cezasıyla ilgili nebevî nas, *Mâiz* hakkında varit ve haber-i vâhid ile sabittir. Bu nassın delaletiyle amel edilmesi hususunda icmâ oluşmuş ve buna istinaden başka zânilere de recm cezasının uygulanması lazım gelmiştir. Metni itibarıyla mezkûr rivayet haber-i vâhid özelliği taşıdığı için zan ifade ettiği halde, recm cezasıyla ilgili bu rivayet ile cezalandırma sabit oluyorsa, haber-i vâhidin ukûbâtın her kısmında makbul olması icap eder.⁵⁵

1.2.2. Had Cezalarının Haber-i Vâhidle Sabit Olmayacağı Görüşü

Kerhî'nin başını çektiği bu görüş sahiplerine göre, “Nassın kendisinde şüphe bulunması durumunda had cezaları düşürülür. Şüphe içerme bakımından haber-i vâhid ile kıyas delili benzeşmektedir. Dolayısıyla nasıl ki kıyas delili ile had cezaları sabit olmazsa haber-i vâhidle de sabit olmamalıdır.”⁵⁶

⁵¹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/43-44.

⁵² Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 335-336.

⁵³ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/44.

⁵⁴ Farklı rivayetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1416/1995), 1/184; Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî İbn Ebû Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannefi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 5/538; Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl b. Behrâm b. Abdissamed Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dârü'l-Muğnî, 1412/2000), 3/1494.

⁵⁵ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 336.

⁵⁶ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/44.

Bu görüş sahipleri birinci görüşte olanlar gibi had cezalarının beyyinelerle sâbit olabileceğini savunmaktadırlar. Ancak onlarla ayrıştıkları nokta, had cezalarının beyyinelerle ispat edilmesine kıyasen haber-i vâhidle de ispat edilebileceğinin savunulmasıdır. Böyle bir kıyasın geçersizliğini savunan bu görüş sahiplerine göre “had cezalarının beyyine ile ispat edilmesinin dayanakları kesin bilgi gerektiren nas⁵⁷ ve icmâdır.”⁵⁸ Buna karşın had cezalarının haber-i vâhidle ispat edilebileceğini gösteren ve kesin bilgi gerektiren herhangi bir nas bulunmamaktadır.

Görüldüğü üzere burada had cezalarının beyyinelerle ispat edilmesinin dayanağı, mezkûr nassın delaletidir. Bu noktada ilk görüş sahipleri *nassın delaletinin* esas alınması durumunda kıyas delili kullanılarak da had cezalarının ispat edilebileceğini ileri sürmektedirler. Çünkü nasıl ki beyyine ile amel etme gerekliliği kesin bilgi gerektiren nassın delaletiyle sabit ise kıyas deliliyle amel etmenin lüzumu da kesin bilgi gerektiren nasların delâletiyle sabittir. Bu durumda şüphe barındıran kıyas deliliyle hüküm sabit olabiliyorsa, haber-i vâhidle de hüküm sabit olabilmelidir.

Had cezalarının haber-i vâhid ile sabit olmayacağı görüşünde olanlar, ilk görüş sahiplerinin mezkûr savını şöyle eleştirmektedirler: “Hanefîler kıyas delili kullanılarak had cezalarının geçerlilik kazanmayacağı hususunda hemfikirdirler. Bunun nedeni cezaların nitelik ve niceliğinin tek tek naslarla belirlenmiş olmasıdır. Burada re’yin/kıyasın etkisi yoktur. Bu nedenle kıyas kullanılarak cezaların ispatı mümkün değildir. Ancak haber-i vâhid için durum farklıdır. Çünkü haber-i vâhid, haddizatında, kanun koyucu olan Hz. Peygamber’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) sözü olup her hükmün ispatı da haber-i vâhide bağlıdır. İşte bu nedenle haber-i vâhidin delil kabul edilmesi gerekmektedir. Nitekim her iki suçun da ortak bir yönü bulunmasına rağmen Ebû Hanîfe zina suçuna kıyasla livata suçuna had cezası takdir etmemiştir.”⁵⁹ Bunun yerine livata suçuyla ilgili haber-i vâhidi esas alarak ceza takdir etme yoluna gitmiştir.

2. Kul Hakları

Kul hakları, sonuçta kamu yararını ilgilendirse bile ilk planda ferde ait bir menfaatin korunmasını hedef alan ve ferdin söz hakkının bulunduğu haklar olup bunlar da genel ve özel kul hakları şeklinde iki grupta incelenebilir. Genel kul hakları, toplumda herkesi ilgilendiren ve fertlerin ortaklaşa sahip bulunduğu menfaat ve imkânlardır.

⁵⁷ Kesin bilgi gerektiren nas ile kastettikleri en-Nisâ sûresinin 15. âyetinde geçen (فاستشهدوا عليهن أربعة منكم) ibaresidir.

⁵⁸ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/44.

⁵⁹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/44.

Özel kul hakları ise kamuya açık olmayıp ferdin şahsına ait olan, esasında kişilerin özel yararlarını korumayı hedef alan haklardır.⁶⁰

2.1. Salt İlzam Edici Konulardaki Haberin Şartları

Farklı inanç sahiplerinin müşterek oldukları⁶¹ muâmelât alanının bu kısmına dâhil edilebilecek özellikteki hukuki muameleler⁶² Hanefî usulcüler tarafından *salt ilzam gerektiren alan* şeklinde terimleştirilmiştir.

Salt ilzam ibaresiyle Hanefîler ibadetler alanını kapsam dışı bırakmaktadırlar. Çünkü *salt ilzamdan* maksat, aktarılan haberin, muhbiri değil de haberin aktarıldığı kişiyi yükümlü kılmasıdır. Hem muhbiri hem de haberin aktarıldığı kişiyi ilzam ettiği için farz ibadetlerle ilgili haberlerde salt ilzam özelliği bulunmamaktadır. Başka bir deyişle bu tür haberler hem *ilzam/borçlandırma* hem de *iltizam/borçlanma* barındırmaktadır. Gerçek anlamda *salt ilzam*, şahitlik yapmayı gerektiren hukuki konularda söz konusudur. Çünkü bu tür haberler muhbirden ziyade haberin aktarıldığı kişiyi ilzam etmektedir.⁶³

Molla Fenârî (öl. 834/1431) Allah haklarının ilzam bakımından taksim edilmesini şöyle izah eder:

“Allah hakları ilzam bakımından taksim olunmamıştır. Çünkü bunlarda lüzum, kişinin İslam’ı iltizam etmesiyle olur, muhbirin ilzamiyle değil. Bundan dolaydır ki haberi işiten kişiye, her hangi bir kazâ hüküm olmaksızın o haberin hükmü vâcib olur. Bu hususlarda şahitlik ise ya sırf yükümlülüğün izhar edilmesine yöneliktir yahut kul hakkı içermesi sebebiyledir.”⁶⁴

Hanefîler bu kısmın kapsamında değerlendirilebilecek haberin geçerli olması için muhbirle ilgili benimsedikleri şartların yanı sıra bu kişinin *velâyet ehliyetine sahip olması*, *şahitlik bildiren ifade kullanması* ve *gerektiğinde gerekli miktarda şahit getirmesi*

⁶⁰ Bardakoğlu, “Hak (Fıkıh)”, 15/143.

⁶¹ Serahsî, *Usûl*, 1/334.

⁶² Bu muamelelerden maksat; her iki tarafın da borçlanmasını sağlayan satım, kira gibi mevzuun karşılığı bulunan ivazlı akitlerdir. Hayreddin Karaman, “Akid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/252.

⁶³ Siğnâkî Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alf b. Haccâc, *el-Kâfi: Şerhu'l-Pezdevî*, thk. Fahreddîn Seyyid Muhammed Kânit (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1422/2001), 3/1316.

⁶⁴ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâiy' fi usûli's-şerâiy'*, thk. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasen İsmail (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006), 2/265.

türünden ilave şartlar benimsemişlerdir.⁶⁵ Bunun birkaç nedeni vardır: İlki, bu tür hukuki muamelelerde tarafları ilzam eden, yükümlü kılan bir yönün bulunmasından ötürü ilave bir tedbirin varlığına duyulan ihtiyaçtır.⁶⁶ Diğer bir neden ise hakların hile ve aldatmadan korunmasıdır.⁶⁷ Nitekim insanlar arasında çeşitli arzuların kaynaklanan husumetler oluşabilmektedir. Husumet oluşturan konularda sahtekârlığa başvurulduğu, hileli ve batıl durumlarla meşguliyetin bazı kişilerce meslek haline getirildiği malmudur.⁶⁸ Husumet, taraflar arasında iddia ve inkâra dayalı münazaanın varlığına neden olduğu için taraflardan birinin, yani haklı olanın tercih edilebilmesi, yargılamanın kolaylaştırılması vb. amaçlarla şeriat, bu ilave şartları benimsemektedir.⁶⁹

Bu genel bilgileri verdikten sonra ilzam gerektiren akitlerle ilgili konularda haberin kabulü için icap eden şartlar ele alınacaktır.

2.1.1. Velâyet Ehliyeti

Hanefîler, ilzam edici nitelikteki haberi aktaranın, yani üçüncü tarafın *velâyet ehliyetine*⁷⁰ sahip olmasını şart görmektedirler. Bunun nedeni, bu tür hukuki muamelelerin, tarafları ilzam edici olmasından dolayı her iki taraf için de hukuki sonuçlar doğurması ve taraflardan birinin, diğer tarafın rızası olmaksızın, salt kendi rızasıyla muameleyi feshetme hakkına sahip olmamasıdır. Buna binaen böyle muamelelerin sebepsiz yere feshedilmesi halinde karşı tarafın zararının tazmin edilmesi gerekmektedir.

Alım-satım ve kiralama işlemleri, kul haklarından olan ve ilzam içeren akit türlerindedir. Örneğin bir kimse malını satar veya kiraya verirse, karşı tarafın rızası olmaksızın tek başına akdi feshedemeyeceği için böyle bir akit hem *sahih* hem de *lâzım*dır. Buna göre lâzım akitlerin varlığını ihtiva eden haber de ilzam edici nitelikte olmalıdır. *İlzam edicilik* özelliğini velâyet ehliyeti kapsamında değerlendiren Hanefîler, velâyete ehil olmayan kişinin, ilzama da ehil olmadığı görüşündedirler. Velâyet ehliyeti söylenen sözün, istesin veya istemesin karşı taraf üzerinde hukuki sonuç doğurmasını sağladığına göre, söz özelliği taşıyan *haberin* de karşı taraf üzerinde sonuç doğurabilmesi için muhbirde velâyet ehliyeti bulunmalıdır. Böylece haber, haberin aktarıldığı kişinin

⁶⁵ Serahsî, *Usûl*, 1/334; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/45; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 336; Seydişehrî, *Telhîs*, 319-320; Debûsî bu kısmla ilgili olarak *velâyet ehliyetine sahip olma* şartının gerekliliğinden bahsetmemektedir. Bk. Debûsî, *Takvîm*, 178.

⁶⁶ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, 1/156.

⁶⁷ Pezdevî, *Usûl*, 409. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/45.

⁶⁸ Serahsî, *Usûl*, 1/334-335.

⁶⁹ Serahsî, *Usûl* 1/334.

⁷⁰ Hanefîlere göre kişi; akıl, bülüğ ve hürriyet şartlarını taşıdığı takdirde velâyet ehliyetine sahip olur. Bk. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/45.

arzusuna uygun olup olmamasına bakılmaksızın tesir gösterebilmelidir.⁷¹ Bu durumda üçüncü taraf durumunda olan ve hukuken velâyet ehliyetine sahip görünmeyen sabi veya kölenin bu nitelikteki akitleri muhtevi haberleri, Hanefilere göre, makbul olmadığı için delil olamaz. Örneğin taraflardan biri bir ev satın aldığı iddia edip satıcı konumundaki taraf bunu inkâr etse, müddei de iddiasını bir çocukla ispatlamaya kalkışsa, iddiası kabul edilmez. Çünkü alım-satım akdi, lâzım akit türlerinden olduğundan, lâzım akitleri ispat mahiyetindeki haberin de ilzam edici nitelikte olması icap eder. Buna göre tarafların yükümlü kılınabilmesi velâyet ehliyetine dayandığı, çocukta da velayet ehliyeti bulunmadığı için⁷² Hanefilere göre çocuğun bu kısımla ilgili aktaracağı haber delil olamaz.⁷³

2.1.2. Şehâdet Lafzının Kullanılması

Hanefilere göre salt ilzam içeren haber için *velâyet ehliyeti* şart olduğu gibi *lafz-ı şehâdet* de gerek-şarttır. Muhbir, “şahitlik ederim ki (meselâ, evini sattı).” ifadesini bizzat kullanmalıdır. Buradaki ihbârî cümlede “şahitlik ederim”⁷⁴ ifadesinin kullanılması haberin tekit edilmesi, desteklenmesi amacıyla gereklidir.⁷⁵

⁷¹ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-ı fikh*, 336.

⁷² Çocukta velayet ehliyeti bulunmamaktadır. Çünkü çocuk; muhbirin velayet ehliyetine sahip olmasını gerektiren *akıl sahibi olmak, hür olmak ve baliğ olmak* şartlarından baliğ olma şartını taşımamaktadır. Bk. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/45.

⁷³ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-ı fikh*, 336-337.

⁷⁴ Salt ilzam içeren haberin geçerli olması için şahitlik bildiren lafız “şehâdet ederim” şeklinde muzari fiil kipinde olmalıdır; “şehâdet ettim” şeklinde mazi fiil kipinde kullanılması, hukukî bakımdan geçersizdir. Şahitliğin edası, Hanefilere göre, sadece “şehâdet ederim” lafzının kullanılmasıyla mümkün olduğundan bir şeyin gerçekten tahakkuk ettiğini bildiren “biliyorum” veya “bildiriyorum” türünden lafızların kullanılması, şahitlik için yeterli değildir. Çünkü “şehâdet ederim” lafzı, hem Kitap ve sünnetin lafzına uygundur hem de başka lafızlarla şahitliğin caiz olmayacağı yönünde icmâ bulunmaktadır. Şahitlik bildiren lafzın kullanılması hususunda aynı anlama geleceği için aynı amaca hizmet edeceği varsayılan lafızların kullanımına izin vermeleri Hanefilerin bu meseleyi lafzın esas olduğu hususlardan görmeleri sebebiyledir. Onların, şehâdeti (شهادة) lafzıyla sınırlamalarının nedeni, “şehâdet ettim” lafzının, geçmiş zamanda gerçekleşen bir olayı bildirmesidir. “Şehâdet ederim” lafzı ise “şu anda şehâdet ederim” anlamına geldiği için “müşahede”, “kasem/yemin etme” ve “şimdi haber verme” manalarını içermektedir. Dolayısıyla bu kullanım “Allah’a yemin ederim ki, ben bu olaya bizzat gözümle muttali oldum ve şimdi onu ihbâr ederim” anlamına gelmektedir. Hâlbuki hem bu lafzın geçmiş zaman kipinin hem de aynı eşanlamlı lafızların kullanımında “şehâdet ederim” lafzının içkin olduğu mezkûr manalar bulunmamaktadır. Bk. Küçük Ali Haydar Efendi, *Dürrerü'l-Hukâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, çev. Raşit Gündoğdu (İstanbul: Gül Neşriyat, ts), 4/251. Eşanlamlı lafızların kullanılmamasıyla ilgili bk. Cessâs, *el-Fusûl*, 3/70.

⁷⁵ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-ı fikh*, 337.

2.1.3. Şahit Sayısının *inde'l-İmkân* Şart Olması

Hanefîlere göre şehâdet lafzının yanı sıra şahit sayısının dikkate alınmasının nedeni, aktarılan haberin desteklenmesi, takviye edilmesidir. Böylece hile ve aldatma asgari düzeye çekilmiş olacaktır. Nitekim Hanefîlere göre taraflar arasında haddizatında geçerli ancak birbiriyle çelişik iki haberin bulunması durumunda bu husumeti bir başka haber getirmekle çözmek mümkün değildir. Dolayısıyla karşı taraf aleyhinde kişinin kendi iddiasını pekiştirme özelliği baskın olan *yemin etmek* veya *şahit getirmek* suretiyle husumetin çözülmesi gerekmektedir.⁷⁶ Bu noktada *yemin edilmesi* yerine *şahit sayısının* şart koşulmasını Hanefî usulcülerden Abdülaziz el-Buhârî akâlî olarak şöyle izah etmektedir:

“Taraflardan her birinin kendilerine ait haberleri haddizatında geçerli ve doğru olabilir. Buna karşın şayet iddia sahibi, bir şahit getirmiş olursa iddiasını desteklemiş olacaktır. Fakat inkâr eden taraf da aslî bir şahitlik özelliği taşıyan berâet-i zimmet vasfına sahiptir. Bu durumda doğru söylemiş olma bakımından her iki taraf da birbirlerine denk olacaktır. Dolayısıyla taraflardan birinin iddiasının tercih edilebilmesi için bir başka şahidin varlığına ihtiyaç vardır.”⁷⁷

Her ne kadar Hanefîler bu kısmın kapsamına girecek haber(ler)in geçerliliği hususunda *velayet ehliyeti* ile *lafz-ı şehâdeti* gerek-şart kabul ediyorlarsa da yeterli miktarda şahidin bulunmasını gerek-şart görmemekte, bunu da *inde'l-İmkân*⁷⁸ ifadesiyle takyit etmektedirler.⁷⁹ Buna göre ilk iki şartı taşıyan, ancak yeterli miktarda şahit getiremeyen kişinin iddiası hukuken geçerli kabul edilmektedir. Bununla birlikte taraflardan biri iddiasını desteklemek amacıyla ne kadar şahit getirirse, iddiası da o nispette kuvvetli olacaktır.

⁷⁶ Serahsî, *Usûl*, 1/334; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/46.

⁷⁷ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/46.

⁷⁸ Bu alana ilgili haberin delil olabilmesi için sayı hususunda hemfikir olan Serahsî ve Pezdevî'nin ayrıştıkları nokta; Serahsî'nin sayı şartını *mutlak* olarak zikretmesi, Pezdevî'nin ise sayı şartını “*İmkân ölçüsünde*” kaydıyla takyit etmesidir. Bk. Serahsî, *Usûl*, 1/334; Pezdevî, *Usûl*, 409; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/45; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-ı fikh*, 336; Seydişehrî, *Telhîs*, 320; Bu ihtilafın, hükmün belirlenmesi bakımından önem arz ettiği söylenebilir. Şöyle ki Serahsî'nin perspektifinden bakıldığında bu alana giren her türlü hukukî tasarrufun geçerli olması için haber veren kişilerin –ki bir bakıma şahit statüsünde oldukları söylenebilir– şahitlik için gerekli görülen en az sayıda –ki bu da ya iki erkek veya bir erkek ve iki kadın şeklindedir– olması gerekirken Pezdevî'nin perspektifinden, haberi verenin sayısının önemi bulunmamaktadır. Seydişehrî ve Bilmen'in de belirttiği üzere, İmkân bulunması durumunda sayı şarttır. Ancak örfen İmkân yoksa sayı şart değildir. Doğum, bekâret vb. salt kadınlara özgü durumlarla ilgili ebe kadının verdiği haber buna örnek verilebilir. Bk. Seydişehrî, *Telhîs*, 320. Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, 1/156.

⁷⁹ Pezdevî, *Usûl*, 49; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/45; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-ı fikh*, 337; Seydişehrî, *Telhîs*, 320.

Şahit sayısı, Hanefîlere göre, *inde'l-imbân* şarttır. Eğer imkân yoksa bu durumda şahit sayısı aranmaz. Dolayısıyla âdil bir kişinin veya ebe bir kadının yapacağı şahitlik, vereceği haber hukuken geçerli olacaktır. Buna göre kadınlara özgü hastalıklar, doğum ve bekâret türünden hukuki olay ve durumlarla ilgili ebe bir kadının yapacağı şahitlik, vereceği haber makbuldür. Çünkü meselâ bir odada iki kadın doğum yapsa, çocukların hangi kadına ait olduğu hususunda ihtilaf vaki olsa, ebe bir kadının vereceği habere binaen, hangi çocuğun hangi anneye ait olduğunun hukuken tayin edilmesi gerekmektedir. Benzer şekilde nikâh, kölelik, süt emme gibi hukuki olaylar da hem kul haklarındandır hem de lâzım akit özelliği taşımaktadırlar. Buna göre bir kadınla evlendikten sonra âdil bir kimsenin “Aldığın kadın sütkardeşindir.” şeklindeki haberi, evlenen adamı ilzam edecektir. Çünkü yapılan nikâh, bu haberin gereği olarak batıl olacağından eşlerin ayrılması gerekecektir. Dolayısıyla Hanefîlere göre alım-satım ve kiralama işlemleriyle ilgili haberlerde cari olan şartların benzeri nikâh, kölelik, süt emme vb. hukuki olaylarla ilgili haberler için de geçerlidir.⁸⁰

2.2. Salt İlzam Gerektirmeyen Muâmelât Alanı

Hanefîler tek taraflı borç ilişkisi özelliği taşıyan ivazsız akitlerden *hediye*, *vedîa*, *emanet*, *vekâlet*, *elçi gönderme* türünden hukuki muameleleri salt ilzam bulunmayan alan kapsamında değerlendirmektedirler. Bu kısım ile ilgili aktarılan haberin sahibinin *mümeyyiz olmasından* başka bir şarta, yani bir önceki başlıkta temas edilen *âdil olma*, *müslüman olma*, *bâliğ olma*, *lafz-ı şehâdet*, *şahit sayısı* gibi şartlara gerek duymamaktadırlar. Çünkü onlara göre, bu tür akitlerde karşı tarafı borçlandırma, ilzam etme özelliği yoktur. Şayet *mümeyyiz olma* şartı dışında örneğin adalet vasfı şart koşulmuş olsa, hukuki muamelelerde son derecede sıkıntı yaşanacaktır. Zira bu tür basit akitlerde âdil kişilerden ziyade, çocukların ve kölelerin istihdamı örf halinde gelmiştir.⁸¹

Hanefîlere göre *mümeyyizin* bu kısım ile ilgili verdiği haber hukuken geçerlidir. Muhbirin *mümeyyiz* olması dışında âdil, çocuk veya müslüman olup olmamasının hukuken bir önemi bulunmadığını savunan Hanefîlere göre, ister kâfir ister fasık isterse *mümeyyiz* bir çocuk, bir başkasına falancanın kendisine belli bir konuda *vekâlet* verdiği veya efendisinin kendisine ticaret yapma izni verdiği hususunda bir haber aktarsa, bunun üzerine haber verilen kişide haber verenin doğru söylediğine dair kanaat oluşsa, haberi alan kişinin bu habere dayanarak tasarrufta bulunması hukuken geçerlidir. Nitekim Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de müttaki olan veya olmayanların hediye ettiği yiyeceği kabul ettiği gibi kâfirlerle de ticarete bulunuyordu. Onun

⁸⁰ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 338.

⁸¹ Bk. Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 339; Seydişehrî, *Telhîs*, 320.

döneminden itibaren pazarlardaki ticari ilişkiler açıkçası bu şekildeydi ve hiç kimse bu tür muamelelerde adalet vasfını şart koşmuyordu. Adalet vasfının şart koşulması bariz sıkıntılara neden olacağı için mümeyyiz olanların verdikleri haberlere itimat etmekteydiler.⁸² Bu hususlarda Şâfîî usûlcülerin de benzer yaklaşıma sahip oldukları görülmektedir.⁸³

Hanefîlere göre bu kısım ile *salt ilzam bulunan alan* arasında iki yönden fark vardır:

i) Bu kısımda her mümeyyizin verdiği haberin kabul edilmesini gerektiren zorunluluk hali vardır. Bu zorunluluk hali de kişinin, örneğin, kölesine veya vekiline gönderilebileceği âdil bir kişiyi bulmasının nadir oluşudur. Ayrıca haberi işiten nazarında o esnada bu haber dışında başka bir delil bulunmadığı gibi, gereğini yerine getirebilmesi için o kişi, haberin sahibine rücu etme imkânına da sahip değildir. Bu nedenle mevcut zaruret, hükmün/şartın hafifletilmesinde etkilidir. Buna karşın mezkûr zaruret, salt ilzam bulunan alanla ilgili aktarılan haberlerde bulunmamaktadır. Çünkü bu tür haberlerin teyit edilebilmesi için çok sayıda adil kişi bulunabileceği gibi gereğini yapma bakımından haberi işiten, haberi geçerli görmediği takdirde bir başka delile müracaat etme imkânına da sahiptir.⁸⁴

ii) Bu kısım ile ilgili aktarılan haberler, işiteni ilzam edici özellikte değildir. Tasarrufta bulunma haklarına binaen, örneğin köle veya vekilin riske girmeleri mubahtır ki bu girişimleri onları bağlayıcı değildir. Adalet vasfının şart koşulması hususuna gelince o, haberin doğruluk yönünün tercih edilmesi içindir ki, böylece haber ilzam edici olabilsin. Adalet vasfı; tarafları bağlayıcı olan meselelerde şart koşulmuştur. Yoksa tarafları bağlayıcı olmayan muâmelâtta şart değildir. Ayrıca salt ilzam özelliği taşımayan hukuki muâmeleler, müsâleme (çekişmesiz dava) özelliği taşımaktadır. Hâlbuki şahit sayısı ile şehâdet lafzı, hukuki muamelenin münazaalı (çekişmeli dava) olması itibarıyla şart kılınmıştır. Buna göre müsâleme özelliği taşıyan ivazsız akitlerde mezkûr şartlar sâkit olmaktadır. Şöyle ki bir kimse “Falan kişinin zilyesinde gasp edilmiş durumdaki şu mal benimdir. Bu sebeple ben onu ondan aldım.” dese, işiten kişi -özellikle hâkim- bu habere itimat edemez. Çünkü bu haberde münazaanın varlığına işaret vardır. Ancak haber veren, “O kişi yaptığı gasptan ötürü tövbe etti ve malı bana iade etti.” dese, işiten kişinin

⁸² Bk. Serahsî, *Usûl*, 1/335-336; Debûsî, *Takvîm*, 178.

⁸³ Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille*, 1/333.

⁸⁴ Bk. Serahsî, *Usûl*, 1/336.

kalbinde de haber verenin doğru söylediğine dair bir kanaat oluşmuşsa, söz konusu habere itimat edebilir. Çünkü bu haber müsâlemenin varlığına işaret etmektedir.⁸⁵

Diğer taraftan, bir kimse arkadaşına *bir adam* vasıtasıyla *hediye* olarak bir seccade gönderse, seccade gönderilen kişi de hediyeyi kabul ettikten sonra o seccadeyi satsa, ardından seccadenin hediye değil de bir başkasının malı olduğu ortaya çıksa; bir kişinin haberi üzerine tasarrufta bulunan zatın bu tasarrufundan ötürü tazminde bulunması gerekir mi, gerekmez mi? Bu soruyu Hanefîler, benimsedikleri kural gereği tazminde bulunması gerekmediği şeklinde cevaplamaktadırlar. Çünkü onlara göre bir şeyin hediye olduğunun haber verilmesinde sayıya ve diğer şartlara ihtiyaç olmayıp muhbirin sadece mümeyyiz olması kâfidir. Aynı şekilde bir kimse başka bir yere giderken mümeyyiz bir çocukla bir arkadaşına *emanet* olarak yüz lira gönderse, gönderilen kişi o parayı bir *vedîa* olarak telakki edebilir. Yine mümeyyiz bir çocuk bir kişiye gelerek “Seni falan adam filan işe *vekil* kıldı.” dese, o kişi de bu habere istinaden bir şey satın alsa, müvekkil namına tasarrufta bulunmuş olur. Çünkü bu tür hukuki muâmelelerde asla ilzâm bulunmamaktadır.⁸⁶

2.3. Bir Yönden İlzam Gerektiren Muâmelât Alanı

Muâmelât alanına dâhil bazı hukuki olaylar Hanefîlere göre “kul hakları kapsamında oldukları için *bir yönden* ilzâm içermektedir. Vekilin azledilmesi, mezunun hacredilmesi gibi olaylar bu kapsamda değerlendirilebilir. Bununla birlikte kul hakları kapsamında yer almadığı halde, *bir yönden* kul haklarıyla ilişkisi bulunan şer’î/ibadetle ilgili haberler de bu kısma dâhildir.”⁸⁷

Hanefîler bu kısım ile ilgili haberlerin geçerliliğini, muhbirin taşıdığı özelliğe bağladıkları için konu hakkında ihtilaf etmektedirler. Örneğin “Vekilin azledilmesi, mezunun hacredilmesi, şirketin/ortaklığın feshedilmesi gibi, bir yönden ilzam bulunan, fakat diğer yönden ilzam bulunmayan hukuki olaylarla ilgili olarak Ebû Hanîfe muhbirin fuzûlî olması durumunda râvide bulunması gereken akıl, îslâm, adalet, zapt gibi şartların⁸⁸ yanı sıra *şahit sayısı* veya *adalet* vasfının bulunmasını gerekli görmektedir. Buna karşın muhbirin vekil veya resul (elçi) olması durumunda şahit sayısı veya adalet vasfının bulunmasını gerekli görmemektedir. Bu kısmı, salt ilzam gerektirmeyen kısma

⁸⁵ Serahsî, *Usûl*, 1/336; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/52.

⁸⁶ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 339.

⁸⁷ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/53.

⁸⁸ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, 1/157.

benzeten”⁸⁹ İmâmeyn ise Ebû Hanîfe’nin yaptığı gibi ayrıma gitmemekte, muhbirin mümeyyiz olmasını yeterli görmektedir.

Ebû Hanîfe’nin, muhbiri fuzûlî veya vekil ve elçi şeklinde iki kısımda değerlendirip şartları buna göre belirlemesindeki nedenin *yetkilendirme sorunu* olduğu söylenebilir. Şöyle ki fuzûlî, bir başkası adına tasarrufta bulunma hususunda yetkilendirilmeyen kişi iken vekil veya elçi yetkilendirilmiş durumdadır. Buna göre “vekil veya elçi olması durumunda muhbirin verdiği haber; kendisini vekil kılan veya elçi olarak gönderen kişinin sözü gibidir. Dolayısıyla elçi gönderen için şart koşulmayan bir şeyin onun yerine geçen kişi için de şart olmaması doğaldır. Nitekim bir başkasını vekil kılma veya azletme hakkına sahip fasık bir kişiye ‘Sen adil olmadığın için vekilini azledemezsin.’ denilemez. Fakat muhbir, bir fuzûlî olursa aktardığı haber tabii ki vekilin haberi gibi telakki edilemez. Dolayısıyla sayı veya adalet vasfı şart olmaktadır.”⁹⁰

Muhbirin *bir fuzûlî* olması durumunda Ebû Hanîfe’ye ve Hanefî büyüklerine göre adil olması şart iken, *iki fuzûlî* olması durumunda bu kişilerin âdil olmasının meşrutiyeti noktasında görüş farklılığı bulunmaktadır:

i) Kimilerine göre adalet vasfının bulunması noktasında muhbirin tek olması ile iki kişi olması arasında fark yoktur. Yani her halükârda fuzûlî olan muhbirin âdil olması şarttır.

ii) Kimilerine göre ise haberi aktaranların iki kişi olması durumunda adalet vasfının bulunması şart değildir.⁹¹

⁸⁹ Serahsî, *Usûl*, 1/337; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 339-340.

⁹⁰ Debûsî, *Takvîm*, 178; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 340.

⁹¹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/53. Abdülazîz el-Buhârî’nin belirttiğine göre mevcut ihtilafın kaynağı, İmam Muhammed’in *el-Mesûât* adlı eserinde kullanılan ifadelerdeki belirsizliktir. Şöyle ki; Muhammed *büyükün hacredilmesi* meselesinde Ebû Hanîfe’nin görüşüne kıyasla ‘Efendi, kölesini hacretse, bu bilgiyi, efendinin elçi olarak görevlendirmedeği bir başkası köleye bildirse, köle, tanıdığı iki erkek veya adil bir erkek tarafından konuyla ilgili haberi ulaştırıncaya kadar mahcur olmaz.’ demektedir. Yani İmam Muhammed’in bu meseleyi açıklarken kullandığı (عَدْلٌ) lafzının (زَيْلَانٌ) lafzının sıfatı olup olmadığı hususu mevcut ihtilafı şekillendirmektedir. Şöyle ki:

a) Adalet vasfını gerekli gören gruba göre İmam Muhammed’in kullandığı (عَدْلٌ) lafzı mastar olması itibarıyla *bir, iki, çoğul, müzekker, müennes* lafızlar için sıfat olarak kullanılmaya elverişlidir. Nitekim Hz. Peygamber’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) (لا نكاح إلا بولي وشاهدي عدل) hadisi de bu görüşü desteklemektedir. Hadis için bk. Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ Abdürrezzâk es-San‘ânî, *el-Musanef*, thk. Habîbürrahmân el-A‘zâmî (Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403), 6/195; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaüt (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 9/386.

Ancak Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre bu kısım, *salt ilzam gerektirmeyen kısma* benzediği için muhbirin mümeyyiz olması yeterlidir. Muhbir fuzûlî dahi olsa temyiz vasfından başka bir vasıf şart değildir. Binaenaleyh nasıl ki mümeyyiz bir kişinin ihbarıyla bir başkasının vekil kılınması hukuken geçerli oluyorsa, aynı şekilde mümeyyiz bir kişinin ihbarıyla vekilin azli de geçerli olmalıdır. Çünkü insanlar vekil kılmaya nasıl muhtaç ise vekilini azletmeye de öylece muhtaçtırlar. Eğer muhbir hakkında adalet veya sayı şart kabul edilirse insanların işleri sıkıntıya uğrayacaktır. Sıkıntının bertaraf edilebilmesi için adalet ve sayı şart kılınmamıştır.⁹²

Sonuç

Malumdur ki en az iki kişi arasında cereyan eden her hukuki olay mahkemeye intikal etmemekte, dolayısıyla kazâî/yargısal nitelik kazanmamaktadır. Kimi hukuki olaylar yargıya taşınırken kimileri de taraflar arasında çözülmeye çalışılmaktadır. Her iki durumda da *üçüncü tarafın* varlığına ihtiyaç duyulabilmektedir.

Yargıya taşınan davanın hukuki nitelik kazanması için *şahitliği ispat vasıtası olarak* kullanımını mezhepler tartışmış ve şartlarını belirlemişlerdir. Buna karşın yargıya taşınmayanların ispatı hususu Hanefî dışındaki mezheplerde teorik düzeyde yeterince tartışılmamış ve şartları tespit edilmemiştir.

Üçüncü tarafın vereceği bilginin, kullanacağı sözün hukuki olayın seyrini etkilemesi doğaldır. Üçüncü taraf bir konu hakkında şahitlik özelliği barındıran bir ifade kullanabileceği gibi “Falanca kişi seni şu konuda vekil kıldı.” şeklinde *bildirim/ihbar**

Hz. Peygamber burada (شاهدي عدل) demiş fakat (عدلين) ifadesini kullanmamıştır. Buna göre ilzâm edici olma bakımından iki fasık kişinin haberi ile tek fasık kişinin haberi arasında fark yoktur. Böyle bir durumda tevakkuf edilmesi gerekir. Dolayısıyla sayının fazla olmasının, hukukî geçerlilik bakımından bir önemi yoktur.

b) Adalet vasfını gerekli görmeyen gruba göre; sıfat olan (عدل) kelimesinin müfret formunda kullanılması kural olarak müfret kelimeye özgüdür. Buna karşın lafzın zahiri yönünün de delalet ettiği üzere (عدل) lafzının mutlak olarak kullanılması durumunda tesniye için kullanılması da mümkündür. Sayının fazla olmasının, adalet vasfının bulunmasında olduğu gibi kalbin kanaat getirmesinde etkisi vardır. Ne var ki, sayının etkisi, adalet vasfının etkisinden daha kuvvetlidir. Örneğin bir kadı, bir kişinin şahitliğine dayanarak hüküm verirse hüküm geçerli olmaz. Buna karşın iki fasığın şahitliğine dayanarak hüküm verirse sünnete/uygulamaya aykırı olsa bile hüküm geçerlilik kazanır. Adalet vasfı bulunmaksızın sayı şartı gerçekleştiğinde olduğu gibi, sayı şartı bulunmaksızın adalet vasfı bulunduğu da haber verilen şey hukuken geçerlilik kazanır. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/53-54.

⁹² Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i fikh*, 341.

* *İhbar* kavramı/kurumu ile “şahitlik” kavramı/kurumu arasında *umum-husus mutlak* ilişkisi vardır. Buna göre “her şahitlik ihbar özelliği taşırken” “her ihbar şahitlik özelliği taşımamaktadır.” Şöyle ki:

1) Muhbirin kadı huzurunda bir başkası aleyhine yaptığı ihbara, “dava”;

2) Kadı huzurunda bir başkası lehine diğer kişinin aleyhine yaptığı ihbara, “şahitlik”;

özelliği taşıyan bir ifade de kullanabilir ki her iki ifade şekli hukuki bir olayın varlığına işaret etmektedir.

Hanefîler bu ayrımı dikkate alarak doktrinde ispat vasıtası olarak *şahitliğin* yanında *mahallü'l-haber* teorisini geliştirmişlerdir. Bu teoriye göre verilen bilgi ve aktarılan haberin hukukun geçerliliği haberi aktaran ile haberin konusu arasında ilişki kuruarak belirlenen şartlara bağlanmaktadır. Çünkü bu teorinin dikkate aldığı husus, haber-i vâhid lafzından sadece Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve ashâbına isnat edilen rivayetlerin anlaşılacağı, her dönemde hukuki olay niteliği taşıyan her türlü hukuki ilişkiyi betimleyen haberin anlaşılacağı hususudur. Nitekim *haber* kavramı; Hz. Peygamber ve ashâbının sözlerinin yanı sıra, sonraki dönemlerde yaşayan insanların sözlerini de ihtiva eden genel bir kavramdır. Hanefîler bu ayrımı dikkate alarak Hz. Peygamber ve ashâbının sözlerinin hukukun geçerliliğinin şartlarını *ravinin şartları* başlığı altında, sonraki dönemlerde yaşayan insanların haberlerinin geçerliliği şartlarını da *mahall-i haber* başlığı altında ele almışlardır.

Hanefîler *mahall-i haber* kapsamında değerlendirilebilecek türden haberlerin geçerliliği için standart şartlar belirlemek yerine, *haber*in *konusuna/mevzusuna* göre ayırırda bulunarak muhbirle ilgili şartlar belirleme yolunu benimsemişlerdir. Buna göre; haberin mevzusu Hukukullâh kapsamındaki *ibadetler* alanına dâhil ise râvide aradıkları şartların bulunmasını yeterli görmekte idirler. Hukukullâh kapsamındaki *ukûbât* alanından özellikle *had cezalarının* haber-i vâhidle sübutu hususunda iki farklı yaklaşım ortaya koymuşlardır. Çoğunluğunca benimsenen birinci yaklaşıma göre had cezaları haber-i vâhidle sübut bulurken bir kısmı tarafından benimsenen ikinci yaklaşıma göre sübut bulmamaktadır.

Şayet haberin mevzusu hukûkû'l-ibâd kapsamındaki *salt ilzam gerektiren* alanla ilgili ise râviyle ilgili şartların yanı sıra bu kişinin *velayet ehliyetine sahip olması*, *şahitlik bildiren ifade kullanması* ve *mümkün sayıda şahit getirmesi* türünden ilave şartlar benimsemişlerdir. Haber, *salt ilzam gerektirmeyen* alanla ilgili ise muhbirin *mümeyyiz* olmasını yeterli görmüşlerdir. Fakat *bir yönden ilzam gerektiren* alanla ilgili ise bu alanı önceki iki alandan farklı olarak değerlendiren Ebû Hanîfe râviyle ilgili benimsenen şartların yanı

3) Kendi aleyhinde olmak üzere bir başkası lehine yaptığı ihbara, "ikrar" denmektedir.

Bu itibarla "ihbar" kelimesinin; *dava*, *şahitlik* ve *ikrar* kavramlarını da ihtiva eden kapsamlı bir kavram özelliği taşıdığı söylenebilir. Bk. Mahmûd Abdurrahmân Abdülmün'im, *Mu'cemu mustalahâti ve'l-elfâzi'l-fikhiyye* (Kahire: Dârü'l-Fazîle, ts), 1/90-91.

Mezheplerin tamamı hukukî alanda "şahitlik" müessesesinin standartlarını belirlerken daha genel özellik taşıyan "ihbar" müessesesini -farklı alanlarda bu müesseseyi ele almalarına rağmen- şahitlik müessesesi gibi tanzim etme, standartlarını oluşturma yoluna gitmemişlerdir. Hanefîler ise *mahallü'l-haber* başlığı altında bu eksikliği gidermeye çalışmıştır.

sıra *şahit sayısı veya adalet vasfının* bulunmasını gerekli görürken Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed bu alanı *salt ilzam gerektirmeyen* alana kıyas ettikleri için muhbirin *mümeyyiz* olmasını yeterli görmüşlerdir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler./The authors declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler./The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması/Conceiving the Study: YG (%50), FY (%50), Veri toplanması/Data collection: YG (%50), FY (%50), Veri Analizi/Data Analysis YG (%50), FY (%50), Makalenin Yazımı/Writing up: YG (%50), FY (%50), Makale Gönderimi ve Revizyonu/Submission and Revision: YG (%50), FY (%50).

Kaynakça

- Abdülmün'im, Mahmûd Abdurrahmân. *Mu'cemu mustalahâti ve'l-elfâzi'l-fikhiyye*. 3 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fazîle, ts.
- Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. *el-Musannef*. thk. Habîbürrahmân el-A'zâmî. 11 Cilt. Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 2. Basım, 1403.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1. Basım, 1416/1995.
- Ali Haydar Efendi, Büyük. *Usûl-i fikh*. haz. Hacı Âdil. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1326.
- Ali Haydar Efendi, Küçük. *Dürerü'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. çev. Raşit Gündoğdu. 4 Cilt. İstanbul: Gül Neşriyat, ts.
- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Ankara: Bilay, 2017.
- Bardakoğlu, Ali. "Hak (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/139-151. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî b. Musâ. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- Bilmen, Ö. Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fikhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 1. Basım, 2013.

- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr an Usûli Fahrilislâm el-Pezdevî*. thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 1433/2012.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. Dimaşk: Dâru İbn-i Kesîr, 1. Basım, 1423/2002.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. 4 Cilt. Kuveyt: 1. Basım, ts.
- Cîven, Molla. *Nûrû'l-envâr şerhu Risâleti'l-Menâr*. 2 Cilt. Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 1429/2008.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü't-ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1403/1983.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl b. Behrâm b. Abdissamed. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru'l-Muğnî, 1. Basım, 1412/2000.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Ömer b. İsmâ. *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*. thk. Halîl Muh-yiddîn Meys eş-Şeyh. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1428/2007.
- Dumlu, Emrullah. *Haber-i Vahid Özelinde İslam Hukukçularının Hadis Tartışmaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2021.
- Erkal, Mehmet. "Nisab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/138-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ertürk, Mustafa. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/349-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Fenârî, Muhammed Hamza b. Muhammed Şemsüddin. *Fusûlü'l-bedâyi' fi usûli's-şerâyi'*. thk. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasen İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Gönan, Yavuz. *Hanefî Âlimlerine Göre Haber-i Vâhid*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî. *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1409.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi-İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. nşr. M. Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbrahim, Adnan Salih. *Hücciyetu Haberi'l-Âhâd*. Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

- İçelli, Süleyman Sırrı. *Medhal-i Fıkıh*. Konstantiniyye: Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ, 1329.
- Karaman, Hayreddin. “Akid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/251-256. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Koçinkağ, Mansur. *İlk Dönemde Sünnet ve Haber-i Vâhidle İlgili Tartışmalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Korkmazgöz, Rıza. “Kelâm İlminde Haber-i Vâhidin Bilgi ve Delil Değeri”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 225-258.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. nşr. Sıdkî Cemil el-Attâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1424/2003.
- Öğüt, Salim. *İslâm Hukuk Metodolojisinde Haber-i Vâhid'in Kaynak Değeri*. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 1. Basım, 2003.
- Paşa, Hacı Reşid. *Rûhu'l-Mecelle*. 8 Cilt. Dersaadet: Matbaa-i Hayriye, 1326.
- Pezdevî, Fahrülişlâm Alî b. Muhammed. *Usûlü'l-Pezdevî*. thk. Sait Bektaş. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1436/2014.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar. *Kavâtiu'l-edille fi'l-usûl*. thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1436/2015.
- Seydişehrî, Mahmûd Esad b. Emîn. *Telhîsu usûl-i fikh*. İzmir: Nikolaydi Matbaası, 1313.
- Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc. *el-Kâfi: Şerhu'l-Pezdevî*. thk. Fahrüddîn Seyyid Muhammed Kânit. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1422/2001.
- Şenkîfî, Ahmed Mahmûd Abdülvehhâb. *Haberü'l-vâhid ve hücciyetüh*. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1422.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî. *Şerhu't-Telviḥ ale't-Tavdîh*. thk. Necîb el-Mâcidî - Hüseyin el-Mâcid. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu's-sahîh*. nşr. Sıdkî Cemil el-Attâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1426/2005.
- Türcan, Talip. “Haber-i Vâhidlerin Hadd Cezaları Bakımından Kaynak Olma Değeri”. *İslâmî Araştırmalar* 15/4 (2002), 573-582.
- Üdeh, Abdulkâdir. *Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku -Genel Hükümler-*. çev. Ali Şafak. 2 Cilt. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: DİB Yayınları, 4. Basım, 2012.

- Yarmalı, Eyüp Sabri - Alp, Selçuk. *Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2011.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Yazır. *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilâhları Kâmusu*. haz. Ayhan Yalçın. 5 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1996.
- Yılmaz, Fetullah. *İslam Hukukunda Vesail-Makasid İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.